

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի է, կես տարվանը 6 ռուբլի, Առանձին համարները 5 կոպեկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմյանի խմբագրատան մէջ:

Մեր հասցեն. Тифлисъ, Редакция «Мшакъ»,
Կամ Tiflis, Rédaction «Mschak».
Տէլէֆոն № 253.

Խմբագրությունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (բացի կիրակի եւ տօն օրերէն):

Յայտարարութիւնը ընդունվում է առանձին լեզուով:

Յայտարարութիւնները համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին 10 կոպեկ.
Տէլէֆոն № 253.

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲԱՑՎԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՇԱԿ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԴՐԱՎԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԴՐԻ

(30-Գ ՏԱՐԻ)

ՆԵՐԿԱՅ 1902 ԹԻՎԱՆԻՆ

«ՄՇԱԿ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է ՆՈՅՆ ՊՐՕԳՐԱՄՈՎ ԵՒ ՆՈՅՆ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ

առանձին օր, բացի տօներէն յաջորդող օրերէն:

ԲԱՑԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒՄ. «Մշակ» տարեկան գինը 10 ռուբլի է, տասն եւ մէկ եւ տասնամասնականը՝ 9 ռ., ինն եւ ութ ամսականը՝ 8 ռ., եռօթ ամսականը՝ 7 ռ., վեց ամսականը՝ 6 ռ., հինգ ամսականը՝ 5 ռ., չորս ամսականը՝ 4 ռ., երեք ամսականը՝ 3 ռ., երկու ամսականը՝ 2 ռ. եւ մի ամսականը՝ 1 ռուբլի:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՆԵԱՆ ԲԱՑԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Ամերիկայի բաժանորդները պէտք է վճարեն տարեկան 7 դոլլար. Եւրոպայի բաժանորդները՝ 30 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 ռուբլի:

«Մշակ» գրվել կարելի է ԽՐԱԳՐԱՏԱՆԸ (Բաղարայան եւ Բարսեղյան փողոցների անկիւն), իսկ ԲԱԳՐՈՒՄ—Ն. Դաւիթ Եանի մօտ:

Կայտարարութեան ուրիշ քաղաքներից «ՄՇԱԿ» գրվելու համար եւ առհասարակ նամակներ եւ ծրարներ ուղարկելիս, պէտք է դիմել հետեւեալ հասցեով. ТИФЛИСЪ, Редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից՝ ТИФЛИС, Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

Յայտարարութիւնները ընդունվում են բոլոր լեզուներով:

ԱՊԱՌԻՅ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԶԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

Յունիարի 8-ին վախճանվեց երեւանի վաճառական

ՆԵՐՍԷՍ ԱՂԱՋԱՆԵԱՆ ԹԱՅԻՐԵԱՆՑ

որի մասին յայտնում է իր ազգականներին եւ ծանոթներին հանդուցեալի վտառի ալրին, Զաւակի Պետրոսեանը Յուդարկաւորութիւնը տեղի կունենայ չարաթ, ամսին 12-ին, առաւօտեան ժամի 11-ին, դէպի երկաթուղու կայարանը՝ երեւան տանելու համար Թաղուձը կը կատարվի երկուշաբթի օրը, ամսին 14-ին, երեւանի ս. Սարգիս եկեղեցու դաւթում:

2 3

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԻ ՆՈՐ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Մ. Արեղեան.—Հայ ժողովրդական առասպելներ
Մ. Խոսեանցու պատմութեան մէջ: Եր. 602. Վա-
ղարշապատ, 1901. գինն է 1 ռ. 50 կ.

Ինչպէս յայտնի է՝ պրօֆէսոր Գ. Խալաթեան-
ցը 1896 թ.ին հրատարակեց առաւելին լեզուով
մի ընդարձակ ուսումնասիրութիւն, «Հայոց
վէպեր Մ. Խորենացու պատմութեան մէջ» վեր-
նագրով, որի մասին մենք տեղեկութիւն տը-
ւինք նոյն տարվայ «Մշակում» (№ 62 եւ 63):
Այս ուսումնասիրութեան մէջ հեղինակը գը-
լաւոր նպատակ ունէր ապացուցանել, թէ
Խորենացին, չը նայելով իր վկայութեան,
պատմութեան մէջ չէ օգտվել հայոց ժողովր-
դական վէպերից, այլ ինչ որ նա յիշում է իր-
րեւ ժողովրդական վէպ՝ գրական մշակում ու
փոխառութիւն են կազմում Մ. Գրգիցի եւ ու-
րիշ գրաւոր աղբիւրներից: Պ. Խալաթեանցի
այս հայեացքը եւ նրան ապացուցանելու հա-
մար գործ ածած միջոցները այնքան հետաքը-
րական եւ նորանշան էին, որ մասնագէտները
չէին կարող նրանց անուշադիր թողնել: Եւ
արդարեւ, 1898 թ.ին պրօֆ. Ն. Մառը քննու-
թեան ենթարկեց Գ. Խալաթեանցի սխեմայ աշխա-
տութիւնը *) եւ ցոյց տալով հանդերձ նրա մի
քանի աղտը եւ հետաքըրքական կողմերը՝ ընդ-
հանրապէս նրան գտաւ շատ պակասաւոր, թէ
մանրամասնութիւնների մէջ եւ թէ հիմնական
հայեացքում: Մասամբ պ. Խալաթեանցի նոյն
գրութեան քննութեան է նուիրված եւ մասամբ
նրա առիթով է գրված եւ պ. Մ. Արեղեանի
այս աշխատութիւնը:

Ներածութեան մէջ հեղինակը յիշեցնում է,
թէ ինչպէս երկու ծայրայեղ, մէկը միւսին ու-
նչացնող հայեացքների գոյութիւն ունեն հայոց
վէպի մասին, որից օգտվել է Խորենացին:
մինչդեռ մի կողմից հանդուցեալ Մ. Խալաթե-
անը եւ, թէ Խորենացու պատմութեան ա-
ռաջին գլխից եւ երկրորդի մի մասը ժողովր-
դական վէպից են քաղված՝ միւս կողմից պ.
Խալաթեանցը հերքում է առհասարակ ժողո-
վրդական վէպի գոյութիւնը այս պատմութեան
մէջ: Այս պատճառով ինքը, հեղինակը, աւե-
լորդ չէ համարել այս խնդիրը նորից ուսում-
նասիրել: Հարցը այսպէս դնելով՝ Մ. Արեղեանը
քննականապէս իր ուշադրութիւնը կենտրոնա-
ցնելու էր Խորենացու մէջ գտնված հայ ժողո-
վրդական վէպի քննութեան վրա, եւ միայն
կողմնակի կերպով՝ նա պէտք է քննադատէր
Գ. Խալաթեանցի, ինչպէս նաեւ Մ. Խալաթե-
անի լինելի կարծիքները՝ որչափ արժեք չօշա-
փում են հայոց հին վէպի խնդիրը: Եւ յիշու-
մի, այս աշխատութիւնը ներկայացնում է մի ամ-
բողջական, մինչեւ այժմ եղածների մէջ ամե-
նից լիակատար, եւ կարող ենք ասել՝ ամենից
աղտը, ուսումնասիրութիւն հայոց հին վէպի,
կամ հեղինակի խօսքով՝ «հայ ժողովրդական
առասպելների», որոնք պահպանվել են գլխա-
ւորապէս Մ. Խորենացու պատմութեան մէջ:
Գ. Խալաթեանցի հայեացքների ու փաստերի
հերքումները, որքան էլ ըստ ինքեան հիմնաւոր
եւ ուսանելի են՝ այնու ամենայնիւ երկրորդա-
կան տեղ են բռնում գրքում:

Հեղինակը քանի տարուց ի վեր պարապել
է հայոց ազգագրական նիւթերով եւ այս մասին
աշխատութիւններ ունի *). Բացի դրանից՝ նա

*) «Երաթի և Մհերի» վարիանտը, Շուշի, 1889.
«Հայոց ժողովրդական հատադիւքներ» (գերմա-
նական լեզուով), Լեյպցիգ, 1899. Վերջին աշխա-
տութեան համար ներթելը շատ ասանակական են:
Նա չէ ունեցել ձեռքի տակ «Երաթի» շարաթիւքը:
«Սկիւայ հնութիւն», «Հոս կեն», Միսա Զեյա-
րի հետազոտութիւնը «Notes sur la Mythologie armé-
nienne» և այլն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մի անգամ եւս յիշեցնեմ. ՆԵՐԿԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.
Նամակ Խմբագրութեան. Նամակ Խմբ-
ագրութեան. Նամակ Խմբագրութեան. Ներքին
յուր. — ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՆԵԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ Պարս-
կաստանից. Արտաքին յուրեր. — ՀԵՌԱՍԿԻՆԵՐ.
— ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.
Մի նոր ուսումնասիրութիւն.

ՄԻ ԱՆԳԱՄ ԵՒՍ ՅԻՇԵՑՆԵՆԻ

Այն մեծ օղակը, որ կապում է պետու-
թիւնը մասնաւոր անհատի հետ, թոյլ է
տալիս մեզ լուսաբանելու այն համակարգ-
ընթացիկ բնութեւնը, որոնց մէջ
հանդիպում ենք մեր կեանքի մէջ:

Իւրաքանչիւր մեզանից ունի ազգագրա-
կան եւ դասնաբանական առանձնայատ-
կութիւններ, որոնք սակայն երբեք չեն
կարող եւ չը պէտք է խանգարեն ընդհա-
նուր միասնակեցութեան, այլ ընդհակա-
ռակն պէտք է ձգտեն մարդկանց մէջ եղած
բարոյական եւ քաղաքացիական կապերը
ամրապնդելու:

Ինչպէս յայտնի է՝ լուսաւորական դա-
ւանութեան բացի հայերից պատկանում
են եւ ուսեացիների մի մասը: Ազգագրա-
կան տարբերութիւնը չէ խանգարում, որ
հայերը եւ ուսեացիները համարաշխ լինեն
այն եկեղեցու մէջ, որ նրանց համար ընդ-
հանուր է: Միւս կողմից հայ տարրի մէջ,
բացի լուսաւորական դաւանութեան պատ-
կաններից, կան կաթօլիկներ եւ բողո-
քականներ: Այդտեղ էլ դաւանութեան
տարբերութիւնը չէ կարող արգելել, որ
այդ երեք դաւանութեան պատկանողները
ունենան միատեսակ ազգագրական առան-
ձնայատկութիւններ: Մի ուրիշ կողմից դա-
ւանաբանական եւ ազգագրական տեսա-
կէտերը չեն կարող արգելել, որ մի երկրի

ծանօթ է եւ օտար ազգերի զիջաբանութեան
եւ ազգագրութեան: Այնպէս որ հին հայոց վէ-
պերը կամ առասպելները քննելիս՝ նրանց հա-
մեմատում է մի կողմից՝ հայ ժողովրդական
այժմեան բանահիւտութեան (Մասնայ ծնրի,
հեքիաթների) ու հաւատալիքների հետ: Այս
համեմատական մէթօդի շնորհիւ հայոց հին
վէպերի հերոսները իրանց իսկական կերպա-
րանքն են ստանում եւ ներկայանում են մեզ
իրեւ հեթանոսական աստուածութիւններ եւ
ոգիների (Հայկ եւ Բէլ, Արայ եւ Շամիրամ,
Տորք կամ Տուրք Անգել, Վահագն, մասամբ
նաեւ Տիգրան եւ Արտաշէս, Արտաւազդ եւ
Արգաշտի), իսկ ուսեացի իրեւ իրական ան-
ձնաւորութիւններ, որոնց պատմութիւնը, ժողո-
վրդի յիշողութեան մէջ, մասամբ առասպելա-
կան գունաւորումն է ստացել եւ չիթվել դի-
ցարանական էալների առասպելների հետ (Ար-
տաշէս, Արտաւազդ, Տիգրան, Երուանդ, Սա-
նատրուկ): Միւս կողմից՝ հեթանոսական աս-
տուածութիւնների եւ ոգիների կերպարանքը
որոշվելով հայոց հին վէպի մէջ՝ հաստատվում
է կապ եւ յարաբերութիւն հայոց, հնդկա-եւ-
րօպացոց եւ սեմական ազգերի զիջաբանու-
թեան մէջ: Այս կերպով՝ այդ ազգերի զիջա-
բանութիւնները փոխադարձաբար լրացնում են
միմեանց: Կարեւորութիւն ու լուսաբանութիւն
ներկայումս ժողովրդի մէջ պահված վէպերն ու
հաւատալիքները, հինը բացատրելով եւ նրանից
փոխադարձաբար բացատրելով:

Այս աշխատութեան մէջ հեղինակը գալիս է
հետեւեալ գլխաւոր եզրակացութիւններին. 1)
Խորենացին անձամբ կամ գրաւոր աղբիւրնե-
րի միջոցով օգտվել է հայ ժողովրդական ա-
ռասպելներից, եւ նրա յիշած առասպելները
յիշուի գոյութիւն են ունեցել հայոց մէջ: 2)
Հայոց մէջ գոյութիւն չէ ունեցել մի ամբող-
ջութիւն կազմող պատմական վիպասանութիւն
կամ երգ, որ պարունակելիս լինէր մի քանի
հարկը տարվայ նշանաւոր գործեր, պարսիկ-
ների Շահնամէի նման, այլ եղել են առանձին

մէջ ապրող ուսուր, հայր, վրացին, օսը,
քիւրդը, թուրքը, լեզգին եւ ուրիշ տար-
րերը ապրեն ընդհանուր քաղաքացիական
եւ կուլտուրական կեանքով, միասին աշխա-
տելով ստեղծել բարօրութիւն երկրի մէջ:
Իսկ մեր երկիրը մասն է աւելի խոշոր
կազմակերպութեան, ամբողջ պետութեան,
որի մասերը կազմած են միմեանց օգնելու՝
ընդհանուր պետական կեանքը բարեւա-
ւելու եւ բարձրացնելու համար:

Այդ է այն տեսակէտը, որին տասնեակ
տարիների ընթացքում հետեւել ենք մենք
եւ որի մասին, օգտվելով զանազան դէպքե-
րից, յիշեցրել ենք մեր ընթերցողներին:
Նոր սկսված տարվայ մեր առաջիկայ գոր-
ծունէութիւնը պէտք է լինի շարունակու-
թիւն մեր նախկին ջանքերի եւ գործերի:
Պետութիւնը եւ անհատը պէտք է մշտա-
պէս զգան միմեանց մէջ եղած կապը եւ
անդին համարաշխութեան զգացմունք ազ-
գաբանութեան բոլոր խաւերի մէջ, որոնք
ունեն իրանց տեղական առանձնայատկու-
թիւնները, իրանց դաւանաբանական եւ
ազգագրական յատկանիշները: Այդ հա-
մեմատութեամբ միայն ուժեղ կը լինեն
պետութիւնը եւ նրա քաղաքացիները:

ՆԵՐԿԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սամարղանդ, յունիարի 2-ին

Խմբագրաւոր խմբում եմ տեղ տալ հետե-
ւեալ երկտողին:

Ինկտեմերի 30-ին Սամարղանդում կայա-
ցու հայերէն անդրանիկ ներկայացումը Տոմ-
սկիներից մուտք եղաւ 183 ռ. 95 կ., թատրո-
նական ծախս 83 ռ. 85 կ.: Զուտ արդիւնք
մնաց 100 ռ. 10 կ.:

Սրտանց շնորհակալ եմ եւ օրհնում եմ յար-
գելի երկրասարդ թատերասէրներին. թող չը

առանձին երգեր ու առասպելներ 3) Խորենա-
ցին ժողովրդական աղբիւրից առած նիւթերը
մեկնում է եւ կողմնակի տեղեկութիւններով
նրանց լրացնելով, ժամանակագրութիւնը որո-
շելով՝ հիւսում է իր պատմութիւնը: 4) Խորե-
նացու օգտված ժողովրդական աղբիւրները
պարունակելիս են եղել մասամբ պատմական
յիշատակներ եւ մասամբ զիջաբանական առաս-
պելներ, որոնք յաճախ խառնվել են իրար հետ:
— Այս եզրակացութիւնները հիմնովին հակա-
ռակ են պրօֆ. Խալաթեանցի եզրակացութիւն-
ներին, որ վերը յիշեցինք. հակառակ են նաեւ
հանդուցեալ Մ. Խալաթեանցի կարծիքին, որ հայոց
հին վէպի գոյութիւնը ընդունում էր խիստ
ընդարձակ ծաւալով՝ իրեւ մի ամբողջացած
աշխատութիւն: Հեղինակի եզրակացութիւնները
այս երկու ծայրայեղ կարծիքների մէջ միջին
տեղն են բռնում եւ աւելի մօտ են իրականու-
թեան, եթէ չասենք, որ բուն իրականութիւնն
են ներկայացնում:

Կարելի է գուշակել, որ այս աշխատու-
թեան մէջ, որի նիւթը շատ անգամ ար-
դէն ուսումնասիրված է եղել, հեղինակը
հարկաւ չէր կարող ամեն տեղ ինքնու-
րոյն լինել: Նա օգտուել է, ինչպէս եւ յի-
շում է ինքը, նախընթաց հետազոտողների աշ-
խատանքներից, ինչպէս նա Խալաթեանցի, Գրգիցի, Վ.
Միլլերի, Արեղեանի, Գրաքաչեանի, Խալաթեանցի,
Ֆետերի եւ այլն: Բայց նա անպայման ունի եւ
ինքնուրոյն մեթոդներ ու լուսաբանութիւն-
ներ, չը խօսելով նոր հայոց վէպերի հետ հա-
մեմատութեան մասին, որ միանգամայն իրան
են պատկանում: Այսպէս, որչափ մեզ յայտնի
է՝ առանձին անգամ նա է ներկայացնում մեզ
Վահագնը իրեւ ամբողջապային աստուած, նոյն
եւ նման գծերով եւ մանրամասնութիւններով,
ինչպիսին ունեցել են ամբողջապային աստուած-
ները հնդկա-եւրօպական զանազան ազգերի մօտ.
այն-ինչ Վահագնը մինչեւ այժմ համարվում էր
իրեւ արեգակի աստուած (Ապոլլոն) կամ իրեւ
հայոց Հեղակէտ Միսնաբան ինքնուրոյն է

*) «Къ критикѣ Исторіи Мовсея Хоренскаго»,
Византийскій Временникъ. № 1 4 2.

Ստ. Մախապեանց

